

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala
Dirección Lingüística y Cultural - Programa de Estudios Culturales

Tradición Oral Idioma Maya Tektiteko

Comunidad Lingüística Tektiteka
Tektitán, Julio de 1999.

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

DIRECCIÓN LINGÜÍSTICA Y CULTURAL

PROGRAMA DE ESTUDIOS CULTURALES

TRADICIÓN ORAL

IDIOMA MAYA TEKTITEKO

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA TEKTITEKA

Tectitán, julio de 1999.

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA TEKTITEKA

Ernesto Baltazar Gutiérrez

Promotor

Comunidad Lingüística Tektiteka

Isaac Pablo Tohom Gutiérrez

Coordinador

Programa de Estudios Culturales

ALMG

PRESENTACIÓN

La riqueza cultural del Pueblo Maya, se ha venido transmitiendo de generación en generación por oralidad, ésta se ha constituido el medio necesario utilizado para la sobrevivencia y transmisión de los conocimientos artísticos, religiosos, filosóficos, medicinales, agrícolas, etc. Este mecanismo utilizado por los mayas se debió y se debe a las condiciones de dominación y explotación en el que ha estado sometido durante casi cinco siglos, que se inició con la dominación española, luego bajo el gobierno criollo y actualmente por el gobierno ladino o mestizo. La dominación se extiende a diversos aspectos: económico, político, social y cultural.

Con el propósito de rescatar la riqueza cultural maya, la Academia de Lenguas Mayas de Guatemala, a través del Programa de Estudios Culturales y en coordinación con las comunidades lingüísticas, promovieron la recopilación de la tradición oral, además de realizar concursos literarios en las respectivas comunidades lingüísticas, durante los años 1996-1997. El producto de este esfuerzo se publican dichos resultados de la **Tradición Oral** en los idiomas Poqomam y Tektiteko y los resultados de los **Concursos Literarios** en los idiomas: Jakalteko, Q'anjob'al, Tektiteko, Tz'utujil, Uspanteko, Q'eqchi, Ch'orti', Achi, Poqomam, Itza y Awakateko.

De la literatura oral, damos el paso a la literatura escrita, el cual ponemos en manos de nuestros hermanos mayas, con el fin de contribuir con el desarrollo idiomático y cultural de cada comunidad lingüística. Queda en los promotores, dirigentes, estudiantes, maestros y padres de familia, la responsabilidad de asimilar, escribir y difundir el legado artístico, filosófico, moral, religiosos y cosmogónico de nuestros ancestros, contenidos en la tradición oral recopilados y de la riqueza de expresión artísticas en los textos sobre Concursos Literarios realizados con jóvenes y adultos.

PROGRAMA DE ESTUDIOS CULTURALES

TXOLB'AL TU

TPAKAB' Q'OPOJ TXMA'KAL B'A'AJ	∴	JUN NAB'IL KYI KAB'E' XJAL	
TPAKB'ALIL XWE'CH TZE'	∴	TAQNA'ON	• ∴
JUN YOLB'IL TI'J TE TXE XWECH TZE'	∴	TPAKB'ALIL QANB'IL JUN ALIB'J	
TPAKB'ALIL JUN AB'J XTX'OTX'AL		OJTXI'	• ∴
TMIN		TPAKB'ALIL JUN ICHAN TUKY'I	
TPAKB'ALIL JUN XUJ TUQ NJAW		JUN LOXH	• ∴
TMELTZ'UN TIB' TE XO'J		KYNABLIN KYE XJAL OJTXI'	• ∴
TPAKB'ALIL JUN ICHAN JUAN		JUN TPAKB'ALIL OJTXI' XJAL	• ∴
TZA'J TB'I	•	TPAKB'ALIL JUN IB'OY	• ∴
TPAKB'ALIL JUN MULU'J NJATZ		NAB'IB'L JUN ICHAN TUKY'I JUN XUJ	• ∴
TXAQTXON Q'AQ' TU TWI'	∴	JUN TPAKB'ALIL TE WICH	• ∴
YOLB'IL TE TI' U'X	∴	TPAKB'ALIL JUN B'I'XH TUKY'I	
TPAKB'ALIL JUN WAKX OWEX TOJ		JUN KAN	• ∴
TU XAQ	∴	TPAKB'ALIL TZ'AQLAJ AB'J	• ∴
TPAKB'ALIL B'IXB'IIJ WAKXH	∴	YOLB'IL TI' K'UL TX'UPAQ	• ∴
TZA' TELPONX TE TXAN CHQ'AJ	∴	TPAKB'ALIL JUN ICHAN SIKY'IL	
KYPAKB'ALIL KYE XHQIT XJAL	∴	XTXO'B'AL XJAL	•
TPAKB'ALIL KYWAKXH KYE OJTXI'		JUN TPAKB'ALIL CHMANON TUKY'I	
QCHMAN		XHMAN	•
TPAKB'ALIL JUN K'WAL KOX,		TPAKB'ALIL JUN AL'MJ	•
FACHO TB'I	•	TPAKB'ALIL JUN YOQ'ON TUKY'I JUN	
TPAKB'ALIL K'ULB'IL B'EY OJTXI'	•	K'WA'L	• ∴
KYPAKB'ALIL OJTXI' QCHIMAN	•	KYPAKB'ALIL TXQ'AN K'WA'L	
TPAKB'ALIL JUN XUJ TAJAWIL WITZ	•	XNAQ'ATZAJ B'A'AJ EB'AJ EB'AJ	
TPAKB'ALIL JUN XIKY TUKY'I JUN XO'J	•	ICHIN TU NIMA'	•
TPAKB'ALIL JUN KYEJ KYUKY'I		TPAKB'ALIL JUN TIJ TUKY'I JUN XO'J	•
XQ'AN XTX'O'	•	TPAKB'ALIL JUN XJAL NIM TUQ	
JUN XHIKYTUKY'I JUN KYEJ	•	TOKSLAB'L TI' AJAW	•
TÁKB'ALIL JUN YOQ'ON TUKY'I		TPAKB'ALIL JUN ICHAN TUQ	
JUN XTX'O'	•	NPAKB'AN TYOL QAJAWIL	•
TPAKB'ALIL JUN XHIKY, JUN XO'J		NTZANI TPAKB'ALIL NCHMAN	•
B'IX JUN XJAL	• ①	TPAKBPALIL JUAN LO'OL KAB'	•
NAB'IL TE SANT MAGDALENA TUA		TPAKB'ALIL JUN XJAL UK'AL XHB'A'AJ	•
AMAQ' B'A'AJ	• •	TPAKB'ALIL TE TITZB'ALIL AJ ICHAN	
NAB'IB'L JUN XHNUL AB'J	• ∴	OXINK K'AYIN TWA'AL QAJAW TU JUN	
JUN K'WA'L OWEX TANAM	• ∴	XJANQ'IJ	•
TPAKB'ALIL K'ULB'IL JUN JAY	• ∴		

TPAKAB' Q'OPOJ TXMA'KAL B'A'AJ

Twitzal'e mulon b'ix kyaqil aq'unon tu kawb'il yol B'a'j, Twitzale' mulon b'ix kyaqil etuky'i'l mulon tu amaq' B'aaj b'ix kyaqil xjal ateqet tzani, jun nlinb'il etetz.

Tu jewb' oqal aq'b'i, te jun qxjalil k'onti'l tuq totzqi' jateb' k'oloj xjal qxjalil ateqet twitz Paxil. K'onti'l tuq totzqi xnaq'tzb'il tu yol Maya. K'onti'l tuq totzqi qa ky'ila'j tuq kye yol nkyeyoljik Twitz Paxil, qa ky'ila'j tuq k'olo xjal, qa chuktky tuq kye nab'lin.

Yatz tky'iklen jweb' oqal a'q'b'i, owel tniky' te xuj qxjalil tzan tox kyxol tlimaqaal xjal. Owel tniky' ja' atqet. owok totzqi' aj oxe k'oloj xjal qxjalil ateqet Twitz Paxil, aj Maya, aj Gariguna b'ix aj Xinka. Owok totzqila' xnaq'tzb'il tu yol Maya, owok totzqila' qa ky'ila'j kye Xinka b'ix kastiy. Ky'ila'j k'oloj xjal b'ix chuktky kye yolin.

Yaji owul nab'ib'l tu wajxaqlajuj q'ij tqya'ul julio 1,994-1,995, tb'ay tu tb'i Tz'aqol B'itol b'ix tu kyb'i kye twitzale' qxjalil, oqe te q'opoj: Esperanza García, te TXMA'KAL B'A'AJ. Tu junky aq'b'i tu qaqlajuj q'ij tqya'ul julio 1996-1997. Ajnal okyintel ten etuky'e' tuky'i jun nk'uj. Wetz nb'i: Martalina López Perez tzan nyolin b'ix tzan tjaw qin qib' twitz kyaqil Paxil, b'ix oxel jq'uma' tu aj nimq'ijni, nim nab'ib'l k'on te q'oj.

Nim chwinqlal etajyol

Pixon etetz

TPAKB'ALIL XWE'CH TZE'

Jun ichan ojtxi', Remigio López tuq tb'i, otzaj tkanb'a' jun chinab' atjax tuq jun k'oj, tetz njoyon titzaj tx'ab'e, ya k'onti'l otzaj tpixu' titzaj tx'ab'e'.

Yaji oqe twitzk'a' b'aj aq'b'il aj chinab' b'ix aj k'oj, owel tx'u'j te ichan, ya k'onti'l tuq n'aq'unan tjay, cha tuq ntananje tuj b'ey txol jay, b'ix tuq nkaj witan tuj k'ul.

B'aj aq'b'il tuq nqe twitzk'a' aj chinab' tuky'i aj k'oj txe xwe'ch tze'. Qanq stzwert k'onti'l oxik tqani astilji owel xtx'uj te tij Remigio López.

Te tij Remigio aj Xkonoli tuq, tetz b'a' tuq, toklen te'e' te chinab' tuky'i k'oj, owel tx'u'j. Te tij Remigio at tuq txxujel b'ix kye tk'wa'al, ya telen tx'u'j okaj tkola' xtxujel tuky'i tk'wa'al yaji nachq'in tyab'tik ikxji b'ix okamik tzan tpaj aj yab'il.

JUN YOLB'IL TI'J TE TXE XWECH TZE'

Te xwechtze' tzi atqet tu Kaman twi' jun nim xaq tu xtx'o'otx' Xkonoli. Ky'ila'j xjal nkyq'uma' qa te tze' ojtxi' tjawlen ky'ib', jun tze' b'an xq'ux ti'j. Ajun kab' e'ok kyk'ulu' kyjay ti'j.

Ajnalni te tze' owex qotx'an tzan stijlal y okyaqon tilan max tlob'en a'. Ky'ila'j xjal okyq'umaj b'ix ky'ila'j xjal o'ok e'en tetz. Qa at tuq jun q'ij tq'ijlal nim Q'ij, nxik tuq kycha'o' qa n'ok te chinab' tlob'en a' txe' te xwexchtze'. Twi' te chinab' txik cha'on ikxtitza' kychinab' kye b'ixon aj n'ok kysi' kyq'anaq b'ix kyk'oj.

Jun xjal owex q'eqo' tlob'en te a', oky'ik tumelil txe' te xwechtze' yaji oxik te'e' taklik tuq jun chinab' tzi, paqonjax ky'ila'j kyq'anaq kye b'ixon tajsik te chinab' bix atejax ky'ila'j k'oj tajsik te chinab'.

Te xjal aj owok e'en te kyaqil te nini, cha oka te'e', k'onti'l ti' owok tk'ulu' ti'j. Tetz oxik tu taq'un, ale'x cha oqexten ti tanim tzan tuq txik tpakb'a' kyuky'i qxjalil.

Tulen tjay oxik tq'uma' kye txjalil tpakb'alil aj owokten, ax oxik xtx'olb'a' kye txq'anky xjal tzan tuq tok kycha'o' aj ti'tuq n'etz kanet txe' te xwechtze'.

Aj ntzani nyatx chan jun owok e'en te tetz, at junjunky e'ok e'en b'ix nyatx kyaqil q'ij n'ok tuq te chinab', cha a'ox tq'ijlal jun nim q'ij.

Aj ntzani k'onti'l ntq'uma' jun k'uxon, te yolni ale'x ntq'uma' jun tij xjal, jun tij xjal aj ojtxi' taq'b'i.

Kyetz nkyq'uma' qa twitz jun k'uxon k'onti'l tuq n'etz kanet, b'ix qa uk'le' junky tuky'il qa jun b'uch'uj kyb'et, k'onti'l tuq n'okyen.

Wetz a'in tz'ib'on k'onti'l owok we'e' te tpakbalil nini, cha owok ncha'o' kye tij xjal ojtxi'. Ajnal k'onti'l n'ok nacha'o' qa tzunx n'ok kye'e te chinab'aj n'etz kanet txe xaq, qa k'onti'lji.

Tzani nponb'aj te pakb'enj.

Tzani Lorenzo Trigueros Baltazar

TPAKB'ALIL JUN AB'J XTX'OTX'AL TMIN

Yaji oxikix tq'uma' te pro'w, qa agan kumpal oxel nq'umam' ja' inxwa'tz wetz, axh b'a' tzan exik etetz, chpoyon twi' jun mulu', chjawex twi' jun tze', etiyo't oj tok qonik'an, kye poyon jun xo'j tuky'i jun tal, kyq'uma'tz ja'aqex te ab'j ntzwa' nim tmin, tk'uluj kixi te ichan aj q'inon, jax twi'aj tze', eponkixi kye xo'j txe' te tze', nkyeyolin kyib'x. Txe'te ab'j aqes at nim tmin kyi te xo'j oxik tq'uma te tal, te ichan q'inon tuq ncha'on twi te tze', nxi te'e' ojetua xhk'ate', oqetz te ichan twi', te tze' b'ix oxik txe' te ab'j, eq'i' tuq tetz tmarty, n'ok stz'ajk'a' jweb'el owok stz'ajk'a', ax okaj txe' te ab'j, cha oxo tz'ajk'an tuq te ab'j tkan, yatz te ichan owok stz'ajk'a' jweb' tz'ajk'an, atztil ax kaj kamik te icha txe' te ab'j.

Txujel te ichan tuq n'iyon, tz'inun tpon tuq te tichmil. Yaji oxik te xuj tuky'i tkumpal b'ix oxik tqani'. Etetz ekumpal tz'inun tul. Ma' tzaj te tkumpal oxik tq'uma', an te nkumpal qanq owok stz'ajk'a' ky'ila'el ti'j te ab'jni atztilji ax okaj kamik tjaq' te ab'ijni.

Ax npon b'aj te tpakb'alil kye ojtxi' xjal.

Stz'ib'en: Obidio Baltazar Trigueros

Aj Ti' Q'anb'al, El Jardín

TPAKB'ALIL JUN XUJ TUQ NJAW TMELTZ'UN TIB' TE XO'J

Jun ichan owol junan tuky'i txujel, te xuj tkan tuq nim xhchi', ale'x tuq chib'j tkan tb'el twe', k'onti' tuq nqet tu twitz xcho'on itzaj, ax kyenq' nya'tx tuq tkan, yatz te ichan tuq nlab'un ti' txujel qa'ale'x tuq chib'j tb'el twe'.

Yaji oqe ten te ichan ximaltetz, ja' ntzajitin nxujel ale' chib'ji' kyi te ichan. B'ajq'ij ale'x tuq chib'j tb'el kywe', te ichan k'onti'l tuq xchab'en, ja' tuq ntzaj tin te xuj ale' chib'ji.

Jun'el oqe txb'ui' te ichan txujel, k'onti'l oxik aq'unon laq'chik, oxik tq'uma' te txujel ka laq'chik tuq oxel tetz aq'unon, b'ix axtzi okaj ewan naq ti'j jay.

Yaji oxik ten tex aj txujel tu k'ul, b'ix oxik lapet laq'chik ti'j. Ya npon te xuj tu jun chq'aj, oxik ten jawnaq, ik'naq b'ix qetnaq, qa k'onti'l tuq xjal, komo k'onti'l tuq te xjal, owel xch'oqpi' tam b'ix tkolob', yatz aj tk'alel owok tk'alo' twi' tkux, okaj yole't txa'm naqe tje'.

Yaji oqe txpataq'un tib' oxmaj, ya tjaw wa'let ojetuq tuq tz'ok te xo'j. Ya te ichan tuq n'e'en ti'j tu k'ul, tuq, n'ewan. Yaji oxik oqelan te xo'j txol jay, e'ok tiljik kye tx'i'an ti'j. Kye tx'i'a'n tuq nkyelo'on ti'j te xo'j. Ya te ichan ob'isun ti' xtxujel, ajna'l oqtel kansa' nxujel tzan kye tx'i'a' kyi. Te xuj tkan tuq tok tu kype'on kye xjal tzan tuq tex teq'i' rit.

Te ichan xwa'q q'umal te tji'. Ya npon tuky'i tji', oxik tq'uma', te ame'al njaw tmeltz'un tib' te xo'j. Ajna'l matx tz'ok wen, matx tz'ex txol jay, tkan tox tu kype'on xjal, nkyelo'on tx'i'a' ti'j.

Te tij k'onti'l toksla'j yaji meltz'jik te ichan, b'ix xwa'q ewalt tq'anaq xtxujel tu k'ul b'ix owok ten xb'uqil, aj tmeltz'jik xtxujel ja' okay tewa' tq'anaq. Ya npon te xuj ja' tuq atqet tq'anaq, k'onti'l tuq atqet tq'anaq. Oje lab'un, k'onti'l owoknoj tq'anaq, yaji ikxji owaj xhpananan tjay b'ix owok lapet te ichan ti'j. Ya npon, jay, ax pon te ichan.

Oje tz'oq' te xuj, qanil najsb'il twitz tichmil. Te ichan k'onti'l oqe tnajsa' til, owex tlajo', jun'ele'x. Titztil jun nxujel njaw meltz'jik te xo'j kyi te ichan. Ikxji b'eyx owex te xuj.

TPAKB'ALIL JUN ICHAN JUAN TZA'J TB'I

Jun ichan Juan tuq tb'i, k'onti'l tuq ntb'ani taq'unan, cha nsaqchb'ilan tza'j tu xk'ub', atztilji owok tib'i Juan Tza'j.

N'ok tuq ili' tzan tnan b'ix tzan kye tizik, tzan tpaj k'onti'l tuq n'aq'unan, cha tuq nqe k'a'cha', naqe kwa'l b'ix tetz ya tij xjal tuq, b'ix k'onti'l tuq xtxujel.

Cha oj tuq txik q'uma' taq'un, cha tuq njaw q'ojlik b'ix tuq nxik q'uma' tetz, qa ab'il oqtel k'a'chantetz. Tetz tuq n'aj tajsas' qe qa te Ajaw tkan tza stzwa' ntuimin, intul sawaltetz tzani ti' xk'ub' kyi, a'ox tuq n'aj tajsas'ji, yatz kye itzikji tuq nkyeb'isun ti'j te Juan.

Cha tuq oj txik lajo' aq'unon kyitzan kyitzik nxik tuq si'wil, ya oj tuq tmeltz'jik, a'ox tq'ab'xek atjax twi' talq, yate tsi' k'onti'l ntza tin, ax oj tuq txik lajo' b'oqol, cha tuq nxik wit'letel tu b'oqenj, ikxix tuq nab'lin.

Jun'el oxwaqlajo' si'wil, tetz oxik, ya npon tuj tze', atqet tuq jun nimxmil b'ix owok ten si'wil, ya txik ten twi' te xmil, atqet tuq jun uky'il, b'ix oxwa'q e'elte aj uky'il. Te aj uky'il, nojnaq tuq tuky'i tmin.

Te Juan tq'umaj, qa ma' xik win aj uky'ilni, nlay xik win te si' kyi, b'ix qa ma' xik win te si', naly xik win te uky'il tuky'i tmin nini kyi. Yaji tq'umaj, ajna'l nlay xik win te si' b'ix aj uky'ilni kyi, axtzi okaj te'en te uky'il b'ix te si', b'ix owaj tjay.

Ya npon tjay a'ox tuq tq'ab'hek k'onti'l atjax twi' talq b'ix owol ili' tzan kye titzik b'ix tzan tnan, ya tetz oxik tq'uma' ke, wetz ma' tzaj win nsi' b'ix ax k'onti'l ma' tzajwin te uky'il.

Yatz kye aj titzik oxik kyqani' tetz ja' tume'l tuq atqet te aj uky'il, tetz oxik tq'uma' tume'lja' tuq atqet te uky'il. Yaji exik kye titzik e'elte te aj uky'il, ya nkye pon atqet tuq te uky'il, a'ox tuq txanq'a'l atqex tuj te uky'il b'ix ejaw q'ojlik b'ix kyq'umaj:

Ajna'l owajel qin te uky'il b'ix oxel qxumi' tajsik te Juan tza'j, tiztil qoqe teq'i' kyekyi, te aj uky'il tuky'i txanq'a'l twitz te Juan. Ya nkyepon jay, owox kyxumi' te aj uky'il tuky'i txanq'a'l, ya nkyepon jay owox. kyxumi' te aj uk uky'il tuky'i txanq'a'l twitz Te Xwan tuq nsaqchb'ilan tza'j tu xk'ub'. Ya tox kyxumi' kye itzikj aj uky'il twitz te Juan, oqe b'uchi te uky'il ya te tmin okaj b'u'let te Juan, yatz te Juan tq'umaj: Pixon atz tat, ma' xhch'ul atz swalte ntumin tzani ikxtzan tuq nq'uma'j qa ma tuq tzaj as' ntumin, tzani tuq wetz nk'amotz b'ix ajna'l matx tzaj aswa' ntumin, b'an pixon atz tat kyi. Yaji owokten chimolte stumin yaji owol q'inon te Juan tza'j, yatz kye titzik aj nyeqeten kyetz tu po'wil.

A te yolb'il ti'j te Juan tza'j ajnin.

TPAKB'ALIL JUN MULU'J NJATZ TXAQTIXON Q'AQ' TU TWI'

Txol jay xkonol'i, at jun muluj njatz txaqtxon q'aq' tu twi', ky'ila'j xjal oje tz'ok e'ente, tza'ox qonik'an njatz txaqtxon te q'aq' tu twi' te mulu'j.

Ate' xjal nkyeq'uman te, q'a at xtx'otx'al tmin atqex tu twi' te mulu'j, b'ix ate' xjal nkyeq'uman te tq'anal te tajawil witz njatz txaqtxon oj tex b'etel.

Ax ate' xjal nkyeq'uman ke qa ma' jatz qluku' te aj xtx'otx'al tmin tu twi' te mulu'j, wokel tx'u'j, atztijji xjal k'ontil tixk kynimsa' ntinmsa' kyk'u'j tzan tjatz kyluki', nkye'ok q'inon. Te xtx'otx'al tmin nim ti'j oj ky'ayi', atztij nkye'ok q'inonji. Yatz kye xjalnkyexob' tzan tjatz kyluki', k'onti'l nkye'ok q'inon, akix kytengi tu meb'abil.

YOLB'IL TE TI' U'X

Titz' tkajlen si' tb'i te najb'il Ti' U'x. Te tzi atqet jun ab'j U'x juqb'ilt te' machit. Ikji owok kyswa' kye otxi' tb'ije najb'il Ti' U'x. Ajna'l tzunx atqet te ab'j twi' jun witz, xtxalaj b'ey ax oj b'il te tzi. Kye xjal b'eton nkyeqe' ojlan tzi b'ix njaw kyjuqu' te' kymachit ti'j te U'x ab'j.

Kye mos komo k'onti'l nb'antik kyyolin tu qyol b'ix k'onti'l nb'antik kytz'ib'an tu qyol, kyetz Tiux nqe kytz'ib'a', per te b'an tumelil, tu qyol owok kysi' kye ojtxi' qchman Ti' U'x tb'i te najb'il. Ajna'l komo b'a' qo tz'ib'an tu qyol, akix te ojtxi' yol, tzan tqex qtz'ib'a', ax ikx txq'anqy najb'il, okaj si' kyb'i tu qyol tzan kye ojtxi' qchman.

Stz'ib'en: Fredy Simón

Aj Ti'u'x

TPAKB'ALIL JUN WAKX OWEX TOJ TU XAQ

Jun wakxh tuq nwa'an twitz jul, owex tolj tu xaq, oky'ik pelq'u' tzan junky tuky'i'l oje xojin tkyaqon tu joko'j b'eyx okamik te wakxh.

At tuq tal te wakxh, man tuq n'e te tal wakxh. Cha jun qya' onachq'in te ne', yaji okamik. Ya te tajawil oje b'isun ti'j te tal wakxh tnajlen, oje tz'oq', b'eyx oqe yab'tik te b'i'xh tajawil wakxh.

Yaji onachq'in te b'i'xh tyab'tik tzan tpaj tb'is tkamilen tal twakaxh. Yaji ax okamik te b'i'xh tzan tb'is.

Entons nya'tx tume'l tzan qb'isun nim ti'j jun txkup cha oj tkamik. Jun txkup b'a' tzan tloq'et junky, ikxji k'on tzan qb'isun ti'jun txkup.

TPAKB'ALIL B'IXB'IJ WAKXH

Kab'e' twitzale' juk'uyon, nqe kyjoyo' kyuky'i'l, ya oj kychimet, nqe kyjoyo jun chinab' b'ix jun xjal totzqi' tumelil te b'ixb'ilj te xnaq'tzalte kyetz.

Te tb'ay twitzale' tajawil tb'i, yatz tkab'i' twitzale' kaporal tb'i, kye txq'anqy ti'chq kyb'i, at xmay, xik, wakxh piloy, wakxh kyaqti'j, mayordom b'ix lajol wakxh.

Kyaqil at kypakab'. Oj kyb'ixan nkyepakb'an, Ax at jun tze' n'ok kyk'alo' si'pj ti'j, yaji nkyeb'ixanok kyxpatb'i aj si'pj ti'j te aj tze', n'ok kyxpa'bx'i kyib' ti'j te aj tze' yaji n'el kypuju' junky'elky aj si'pj.

Ax kye lajol wakxh n'ok kyjuk'u' jujun wakxh te junjun. Ate' kab'e' lajol wakxh B'ix kab'e' twitzale' wakxh. Nqex kyawa' jun tze', ti'j te aj tze' n'ok kyjuk'u' kye lajol wakxh.

Yatz oj tkanon tq'ijal te Reys naqe Magdalen ji, nkyexik kye b'ixon b'ixayon twitztjayil te Jawsb'il tu amaq'. Nkyeb'ixanok kab'lajuj q'ij, kye b'ixon nkyexik majenal kyq'anaq max tu amaq' totonikapan ax ntzaj kyk'oj txayb'il kywitz.

TTA' TELPONX TE TXAN CHQ'AJ

Kye xjal ojb'i owok kyswa' tb'i te najb'il txan chq'aj. Tzi tuq kyleq'b'il kye wakxh, komo nim te chq'aj, tzi tuq nkyepontb'aj kye wakxh leq'ul atz'an. Tzi k'onti'l tuq te kjoj awa', ale'x k'ul kywab'l kye wakxh b'ix kyleq'b'il atz'an, b'ix cha' tuq tzaqime' kye wakxh.

Ajna'l k'onti'l te leq'b'il, b'ix oje tz'okb'aj awa' kjoj tuj te chq'aj b'ix ky'ila'j b'ix ky'ila'j jay oje kye qe k'ulu' twitz te chq'aj. Atztilji okaj te najb'il tb'i, txan chq'aj, b'ix k'onti'l kye wakxh tzaqime', cha' k'alome' kye wakxh ajna'l.

Aj ojb'i k'onti'l tuq kye jay twitz te chq'aj, b'ix xtx'o'otx' tuq te amaq' aj nim chq'aj, per ajna'l oje tz'el kyetza' kye xjal kytx'o'otx' oje qe pawa' tzan kye mulon, atztilji tex junjun te xjal xtx'o'otx' tucky'i tu'jal.

STZ'IB'EN: EDUVINA PEREZ PEREZ

AJ TXAN CHQ'AJ

KYPAKB'ALIL KYE XHQIT XJAL

Owokel qcha'o' jun yol. Jun nk'ajol oxwa'q tu amaq' ajmalaj. Yaji oky'ik oxe qya' aq'unon tuj te amaq' San Cristobal Chiapas, tetz oxik ten txq'an xjal xhqit, k'on ti'l kyq'anaq, ale'x kykalsonsiy atok, kyekyi kye xjal nikye'aq'unan kyetz tucky'i kynab'l kyetz b'an nim kynab'l, a'e'x nkyeqeb'isuntete titza' kye wa'ayon.

Kyetz kychi' ale'x txkup, kyej, ib'oy b'ix txq'an txkup. Aj kyq'aq' cha n'el kyqiso' ti' ab'j, wetz oje kyinlab'an stza tq'uma' te tal nk'ajol ikjxi. Te k'wa'l otzaj tinte u'j, akyeqex kyitzb'alil kye xhqit xjal tuj te u'j, b'an tb'anil xjal kyetz.

Kyetz kyub'l ale'x simaj, eb'aj kyaqul junab'i q'ojoyon San Cristobal. Kyetz tuky'i jun kyq'ab' njaw kyeq'i' junjun mulon, xob'ajil kyi'j kye xjal. Kyetz k'onti'l samo' kyib' kyuky'i tu aj amaq' xjal, kyetz apart kyjay, tuj tz'e kyjay, tuj k'ul, txol ab'j kyjay naqe chuj tu peky ate'ox naqe ib'oy, ikx kye nab'lin kyetzji.

Entons qanq ale'x ma' txik nswa' ch'in echa'en nxjalil, aber qa b'a'.

Tyolb'en: Apolonio Méndez

Aj Tu Ky'i'x.

TPAKB'ALIL KYWAKXH KYE OJTXI' QCHMAN

Kye qchman ate' tuq ky'ila'j kywakaxh ojtxi, ne'l tuq nim ta'l kyim kye wakxh. Te ojtxi' nim tuq ja nkyeqe wa'an kye wakxh, ax tuq nkye'alan, tuq nkyepuqun kye wakxh.

Kye qchman tuq nkyechalaj nim ti'kywakaxh, nim tuq nkyepuqun. Yatzun chaoj tok swa' k'uxb'il kyi'j kye wakxh te kyechalil, kye qchman tuq nkyechalajsan kyib' kyaqil kyuky'i qb'i'xh. Tuq n'ok kychimon ky'ila'j kyib'. Nqex tuq kyuk'a' xhb'a'j kyuky'i kyaqil aj oniyon.

Cha oj tok techalil te wakxh, kye xjal oniyon nkye'okten tzyul kyoq kye wakxh, kyaqil nkye' okten uk'al xhb'a'j b'ix wa'il. Te aj xjal n'ok swan te k'uxb'il techalil te wakxh nxik si' jun txeztma' tuk'a' xhb'a'j b'ix swa' nim tchi'.. Kye qchman b'an tuq nkye chalaj, ax tuq nkyeb'ixan, tuq ntzaj kychinab', jun nim q'ij tuq nqe ky'ilja' ot tuq tokkyechalil kye wakxh, ale'x wetz nyol kyi'j kye ojtxi' qchman aj nini.

Tk'ulb'en: Humberto López González

Aj Ti' Mulu'j

TPAKB'ALIL JUN K'WA'L KOX, FACHO TB'I

Te k'wa'l kox b'an ja' chq tuq nkyik tsi' tx'oblb'il tyol Ajaw titza', ax tuq npon junky chalajsb'il apart, ax tgan tuq tox tsamon tib'kyuky'i chinb'on.

Jun'el xwa'q kyxol txq'an chinb'on txol jay pak'at tb'i, tzi owox b'ixon kyxol kye chinb'on, man tuq nb'ixan oxik tolj twitz pak'at, max txe kyaqon tilj te Facho.

A te tpakb'al te k'wa'l ajni Facho tb'i.

Tz'ib'en: Alvaro Benjamín López González

Ti' Muluj

TPAKB'ALIL K'ULB'IL B'EY OJTXI'

Kye qchman ojtxi', eb'ajaq'unan k'ulul b'ey tu junjunky amaq'. Owok lajo' tzan tb'ay Ajwalon tu amaq' Paxil. Te tb'ay Ajwalon tu Paxil, Jorge Ubico tuq tb'i.

Te tij Ubico tx'u'j tuq wi'an. Cha ale'x tuq qxjalil nkye'ok k'onti'l tuq nkye'ok aq'unon qa k'onti'l twi' kyk'u'j. Ale'x qa at twi' kyk'u'j nkye'aq'unan, qa k'onti'l twi' kyk'u'j k'onti'l nkye'aq'unan kye mos.

Kye qxjalil oje oqe kyipa tkawb'il te Ubico. Cha tuq oj kyxik aq'unon, tuq nxik kyiqua' kywe' xwotz. Te xwotz' k'onti'l tuq nqe tx'omxik ntipa' tuq ky'ila'j q'ij. Atztilji, ale'x tuq kywe' xwotz' nxik tuq kyeq'i cha oj kyxik aq'unon k'ulul b'ey.

Ja'ch tuq nkyex lajo' aq'unon, ax iqon iqtz kyiqatz mulon b'ix k'onti'l tuq nxik chojo' twi' kyk'u'j. Ax tuq kyok lajo' te mulon, k'onti'l tuq nxik chojo' twi' kyk'u'j, ale'x kye mos tuq nxik chojo' twi' kyk'u'j. Ikxix ajna'lji, ale'x kye mos at twi' kyk'u'j yatx kye qxjalil cha oyej kyaq'unb'en.

KYPAKB'ALIL OJTXI' QCHIMAN

Kye ojtxi' qchman aj tqet tz'ajon, eb'aj ipan wa'ij tzan tpaj oxik muqlik kykojoj tzan te tz'ajon b'ix oqeb'aj lowan kyjay tzan talal tz'ajon b'ix ate' eb'ajkamik.

Komo k'onti'l tuq kyewe', eb'ajxwa'q joyol twitz k'ul, oxik kylo' twitz k'ul b'ix tlok' txb'il oxik kywa'a'. Eb'ajb'isun b'ix eb'aj'oq' tzan tpaj wa'ij.

Ate' eb'ajxik tu malaj, jun'ele'x eb'ajnajan tzi, b'ix ate' jun junky eb'ajmeltz'ijik, cha qanb'al kytumin eb'ajxwa'q tu malaj loq'b'il kywe'.

Yatz kye mulon aj Paxil, k'onti'l tuq nqet tu kywitz tzan kyxik kyxjalil aq'unon tu malaj. Atztilji oqe kyxb'ulqi' tzan tuq k'on kyex kyxjalil tu malaj. Per kye xjal ilti'j tuq tzan kyxik kanb'al kytumin te loq'b'il tu kyjay.

Junky aqb'i oqex kyawa' kykojoj tu tz'ajon, per k'onti'l ajaku'l te kjoj tu tz'ajon, komo nya'tx b'an tx'otx' atztilji k'onti'l ojaku'l te kjoj, cha oponaj te ijaj. Ikxji kyjoyoj kye xjal tume'l ja' b'an tzan tuq kywa'an. Nya'tx tuq kykan tzan tuq kykamik tzan wa'ij.

TPAKB'ALIL JUN XUJ TAJAWIL WITZ

Jun ichan tuq nxmoxon ti' jun xuj te txujel. jun'el xwa'q joyolte te aj xuj tjay, per k'onti'l tuq atqet te xuj tijay, yaji omeltz'jik te ichan. Tuky'i tb'iix owokten uk'al xhb'aj. Owok aq'b'il etetz nik'ajchaq b'ey. Yaji owoknoj twitz aj xuj tuq nqe xtxmoxo'. E'okten yoliyon, oqe kychelen kyib', tuq kyechalaj.

yaji oka kawin te ichan, per te xuj k'onti' tuq ntb'ani tkaj tkola aj ichan, yaji owok laq'chet ti'j te ichan, k'onti'l oxik stzoqpi'. Yatz te ichan k'on tuq ntb'ani'.

Yajxi' te ichan owel mal twi', titztilalo kyi te ichan, yaji owok tsi' ttab'l ti'j te xuj, chuktky te xuj twitz, b'ix tq'umaj te ichan. Te aj xuj nini chuktky kyi ya te xuj oxik tsi' ju u'j te ichan, oxik tk'amo (te ichan aj u'j b'ix te ichan owaj tsi' jun akuxh tu tzub'il tim te xuj.

Ikxji alex te xuj, ya k'onti'l b'antik to qelan, axtzi oqetilan b'ix tuq ntq'uma', kyintzaj atzoqpi kyi te xuj, te ichan oxik tq'uma', k'onti'l nchqet ntzyu kyi te ichan. A tuq akuxh nk'alón.

Owex kyaq'b'il tu k'ul. Te xuj tuq nsiky'in. Tkan tuq toqik, k'onti'l tuq nb'antik toqelan tzan tpaj te akuxh.

Ya te ichan owok lo'et tk'uj ti'j, b'ix owel tkotpi' aj akuxh atqex tuq tu tzuyb'il tim. Yaji oxik tzoqpij te xuj, ax te ichan oxik tzoqpij, owaj tjay b'ix iq'i tuq aj u'j titza'.

Te aj u'j b'an tuq nspq'e' per te ichan tuq nxo'b' ti'j aj u'j, yaji oxik tk'ayi' te ichan aj u'j. Tuq ntq'uma' te aj 'ujni, te'uj tajawil witz. Ajna'l oxel nk'ayi'. Ikxi oxik tk'ayi'.

Aj mina' tuq atxik tk'ayi', tuq nqe q'ajb'e' tu twatl tu twatub', tuq nqe twitzk'a' titzb'alil aj xuj. Ya txiklen tk'ayi' aj u'j, k'onti'l oqe q'ajb'e' b'ix k'onti'l oqe twitzk'a' junky'el titzb'alil aj xuj.

TPAKB'ALIL JUN XIKY TUKY'I JUN XO'J

Jun xo'j oqe eq'i tzan jun xhiky. Te xhiky. Te xhiky tuq nwa'an tawal jun xjal te tpe'on, yaji otq'umaj te xjal tajawil awalj ajna'l oqtel nkansa' aj xhiky jun kyaq k'uxb'il kyi, b'ix oqe txb'ui', ya ochkajel tzani, oxel nsi' jun ak'uxb'al b'an kyaq kyi te xjal, b'a' kyi te xhiky oqe waku' tuky'i k'ajaj.

Ya tpon te xo'j ja' tuq atqet te xhiky, te xhiky oxik tq'uma' te xo'j, ajna'l ochkajel tzani, te tajawil awalj tzul tuky'i awe' kyi, b'a' kyi te xo'j nchalaj aj tkaj tkyixel te xhiky b'ix oqe waku' tzan te xhiky tuky'i k'ajaj. Ya tpon te tajawil awalj iq'i' tuq te kayq k'uxb'il titza', a tuq te xo'j atqet, a te xo'j oxik Poq'cha' tu tkyis tuky'i kyaq k'uxb'il tzan te xjal b'ix owoqik te xo'j yatzan te xhiky tuq tze'en ti'j te xo'j.

Yaji otq'umaj te xo'j, ajna'l matx kyinge teq'i' te xhiky, per oj toknoj witza' oxel nchi' kyi te xo'j. Owoknoj'ix xhiky tzan te xo'j b'ix otq'umaj: ajna'l ochnajel witza' kyi, yatz te xhiky kyinxik achi' kyi te xhiky, b'a' kyi te xo'j. Per tb'ay oxel awuk'a' aj a' nini, yaji ojawetz awiq'i achi' te xhiky.

Yaji owokten te xo'j uk'al a', b'ix k'onti'l makun a' titza' yaji oxik oqelan per k'onti'l b'antik toqelan tzan talal tk'u'j tuk'b'en a' b'ix k'onti'l otkamba'j xhchi'. Nya'tx tuq ngex te'en te xhily tuj a'. Ikxji cha oqe eq'i' te xo'j tzan te xhiky.

STZ'IB'EN: Erico Simón Morales

Aj Ti' U'x

TPAKB'ALIL JUN KYEJ KYUKY'I XQ'AN XTX'O'

Txq'an xtx'o' oqe kykawla' tzan tuq kyoqelan tuky'i jun kyej, ab'l tuq jun kamb'ayon tzan tuq tjakon max twi' witz. Yaji oxik kyq'uma' kye xtx'o' te kyej, te kyej otzaq'b'ej, b'a' kyi, Yatz kye xtx'o' ojetq txik kyjitzb'an kyib' jawnaq tk'u'jwitz yatz te kyej xhchukel.

Yaji exik aq'ik oqelan. Te kyej tuq nsiky'in, tuq nxik tq'olb'e aj xtx'o', ja' chpoyon kyi, ya te xtx'o' tuq n'aj tajsas', tzani, tzani, tzani kyi te xtx'o', tajsik te kyej.

Ya te Kyej nxik tuq tsaq'b'e toq wen, b'ix tuq nsiky'in nb'et ikjani, xtx'o', ja' chpoyon kyi, ya te xtx'o' tuq n'aj stz'aq'b'e tzani, tzaq'b'e'te, ikxji tuq n'oqelan te kyej xhchukel yatz kye xtx'o' ky'ila'j tuq kyb'et, tuq nkyonen kyib'.

Ya kyjakonb'aj max twi' witz, a te xtx'o' kanb'ayon yatz te kyej yajsi' tjakon. Te xtx'o' tuq nchalaj tjakonlen tb'ay yatz te kyej tuq nb'isun tokenk'onti'l kmab'an tetz., b'ix te xtx'o' b'an ch'in nikit ya tetz ma' tij. Kye xtx'o' ky'ila'j tuq kyb'et atztil ast'il ekamb'an ji, cha' oqe kyeq'i' te kyej.

STZ'IB'EN: Aracely Simón López

Aj Xkonoli'

JUN XHIKYTUKY'I JUN KYEJ

kye qchman nkyq'uma'ke kye xhiky ojtxi at tuq kykach, yaji june'l stzaj jun kyej oxik tqani' te xhiky. Swatz junrant awak'a' te nmajen, ojawex nsi' wetz tu twi', ikxji kyin'okel wetz tb'anil kyi te kyej, txik tq'uma' te xhiky.

B'a' kyi te xhiky oxik tsi' tkach tmajen te kyej. Te kyej ojax tsi' tu twi'. B'an tb'anil awak'a', ajna'l tb'anil wetz a'n tuky'i awuk'a'. Yaji oxil oqelan te kyej tu k'ul b'ix okaj iyon te xhiky.

Owex te xhiky tq'ij b'ix owex te xhiky tq'ij b'ix owex taq'b'il tiyon, ya k'onti'l opon te kyej b'eyx oxik oqik jun'e'le'x te kyej tuky'i tuq'a' te xhik.

Ikxji kykajlen kye xhiky k'onti'l tkach. A'e' kye kyej at tkach ajna'l. Tpakb'al te xhiky b'an sak', per oqe eq'i' tzan te kyej.

TPAKB'ALIL JUN YOQ'ON TUKY'I JUN XTX'O'

Te yoq'on oxik tq'uma'te tkumpal xtx'o'. Kumpal, qwa'q xb'akon tu kaj, owaj stzaq'b'e' te xtx'o', janik'ba kyi te xtx'o', nchi'j kyi te yoq'on, janik'or kyi te xtx'o', toxi' or te q'eqo' kyi te yoq'on. Yaji oky'ik staq'be'e te xtx'o' oqoxe'lji kumpal kyi te xtx'o'. Ochky'el uk'letle wetz kyi te xtx'o' oxik tq'uma' te yoq'on.

Junky q'ij oky'ik te yoq'on uk'lel te xtx'o', b'ix oxik tq'uma' ikjani: oxe'pe' kumpal xtx'o' yoqa nlayji kyi te yoq'on oxik tq'uma' te tukumpal xtx'o', te xtx'o' oxik tewan tib', oqex tk'utz'u' tib'tu jun karton b'ix oxik tq'uma' te txujel, qa oky'el te nkumpal, oxel aq'uma' tetz, wetz matx kyinxik, qanq okaniyon wi'j, wetz k'onti'l nxiky', kyeb'a kyinb'etel. Oxel aq'uma' tetz tzan txik tin nq'anaq, k'onti'l ma' n'na'oj xtxik win kyi xik tq'uma' te txujel, b'a' kyi te xuj.

Ya junky q'ij oponk'ix te yoq'on b'ix oxik q'olb'en ikjani: kumpal, otxelpe' qa nlayji kyi te yoq'on. Ya ma'tzaj te xtxujel xtx'o' oxik tq'uma', tetz matx xik, ale'x tq'anaq k'onti'l ma'txik tin, qanq chb'ek'ayon txik awin ch'in tqanaq akumpal kyi te xtxujel te xtx'o' te yoq'on, b'a' kyi te yoq'on oxik tiq'i. Ya ma' jakon te yoq'on tu ka'j okaj toqxena' tu jun jay b'ix oxik te yoq'on ja' tuq nqe ik'sla' jun q'ij.

Yaji owok kyen kyib', janik or chjaku'l kumpal kyi te yoq'on, an wetz manqet nkyin'ul kyi te xtx'o', b'a', qalan tzani kyi te yoq'on, qwaq uk'al jun xhb'aj, b'a' pixon atz kyi te xtx'o', yaji cho'on kywi' kykab'il. Yaji oxik tq'uma' te xtx'o' te yoq'on, ochky'el iq'il ch'in nq'anaq kumpal, b'a' kyi te yoq'on, ya te xtx'o' k'onti'l tna'oj tajs te tkumpal, ya ma' tzaj tna'oj tib' ojetq tz'ajs te tkumpal b'ix owajs tiq'i' te yoq'on tq'anaq, ajna'l matx tz'aj nkumpal, k'onti'l ma' kyxinxik tiqa', ajna'l titza' kxin'ajel kyi te xtx'o'.

Ajan'al oxel nxon wib' tzan nkyaqon tilan twitz tx'otx' kyi xtx'o' b'ix otzaj xtxon tib' twitz ka'j, ya tqe tz'aqik b'eyx okamik.

Tk'ulb'en: Roselia Escalante

Aj Ta'l Su'.

TPAKB'ALIL JUN XHIKY, JUN XO'J B'IX JUN XJAL

At tuq jun xhiky tuq nk'uxun txq'an i'y tjaq' tkojoj jun xjal, yaji te xjal oxik ten tjaq' tkojoj tuq nqe lo' tzan txkup, yaji oqet tk'ulu' jun xob'sb'il, nqe jun xjal, yaji opon junky'elky te xhiky, oxik ten naqe xjal oky'ik tlima', kyi te xhiky, otzajel atzaq'b'e' qa nlayji, owokel njoto' jun akanab', b'ix owok tb'uju' tuky'i junky tq'ab', ax okaj lak'et junky tq'ab', otzajel atzopin qa nlayji, owokel nxajo' twitz awoq, yaji okaj lak'et toq, yaji owok txajo' tuky'i junky toq b'ix ax okaj lak'et junky toq ti'j te xob'sb'il, te xob'sb'il oqe k'ulu' tuky'i xkab', atzilji okaj lak'et te xhikyji, yaji oky'ik tpilq'u' tuq te xhiky aj xob'sb'il tuky'i twi' ax kaj lak'et twi' ti'j te xk'ab'.

Yaji opon te tajawil kjoj, a'ich pe' atz nchqe lo'ente nkojoj, Ajnal xhch'ajel weq'i' njaykyi te tajawil kjoj. Yaji owaj teq'i' tjay b'ix owox tlam'o' tuj tjay kxhlan, yaji oky'ik jun xo'j, oxik tq'olb'e' te xhiky, ja' ma' txik kyan xo'j kyi te xhiky, wetz tzani lamikin, qa agan tzan akaj tzani b'a', wetz nikitin, nim chib'j n'ul swa'tz, k'onti'l nb'aj witza' kyi te xhiky, b'a' wetz okyinkajel kyi te xo'j, b'a' kyi te xhiky b'ix okaj te xo'j, yaji opon te xjal e'el tetz, b'ix oxik tq'uma': an matx chkyb' pe' yatz, ntzani jun tz'e'k k'uxb'il b'ix owok stzolo' stzi' te xo'j yatz te xo'j owetz oqelan b'ix tq'uma: te xhiky ma' kxin

qe teq'i', ajna'l kyin okel lapet ti'j kyi, yaji oxik tka'yi' atjax tuq te xhiky tajsik toq junchul, yaji oxik tq'olb'e', ajna'l otxe'l nchi' atz, tiztil ma' kyinge awiq'i', k'on kyan, q'a ikj tel aq'ab'u'n atzi', oxel nxon jun alo' chul b'an q'an kyi te xhiky b'a' kyi te xo'j, owel tk'ab'u' tu stzi', cha oqe teq'i', jun txa'x chul otzaj txon tu stzi' te xo'j, b'eyx owetz jun moj twitz te' te xo'j.

Te xhiky oqetz oqelan, te xo'j owok lapet ti'j te xhiky, yaji k'onti'l kanon te xo'j ti'j te xhiky yaji oxik tq'uma' te xhiky te xo'j, qanq at wa'ij awi'j kyi te xhiky te xo'j, ntzani jun tx'aqaj alo' b'ix tb'ay tmankun awuk'a aj a' nini, yaji oxik tuk'a' te xo'j aj a' ja' atqex tuq te txbjomal q'ij. Txik ten te xhiky, te xo'j ojetq tuq otz'el mal tk'u'j tzan a'. Te xhiky cha' tuq nqe teq'i' tzan k'on tuq tkanon ti'j, yaji oxik oqik junky'elky te ikxji okaj te xo'j.

Yaji xhiky owok tk'ulb'an tib' tuky'i jun b'ay, b'ix oxik tq'uma' te xhiky te b'ay: akan tqe ak'ulu' jun njul, nkyinjaw tlajo' jun ma' tij txkup tkan kyinxik xhchi', b'a' kyi te b'ay, oqe tjuli' jun jul, yaji oxik ten te xhiky, tzul tuq te nim twa'kal k'onti'l owox ewan te xhiky tuj te jul, owox lapet te xo'j, te xo'j ma' nim owetz tu junky palaj, kab'e' tuq te jul oqe tjuli' te b'ay, ikxji okamik te xo'j oqe iq'i' tzan te xhiky.

Stz'ib'en: Artemi Baltazar

Aj Ti' Q'ab'I EL jardín

NAB'IB'L TE SANT MAGDALENA TUA AMAQ' B'A'AJ

Oqe kyoyoli' kye' qchman ti'j te Sant Magdalena, aj tulen tu amaq' b'a'aj, owok kychimon kyib' kye xjal, tuq nkyechalaj. Ya junky q'ij oxik loq'o' te Sant tzan kye xjal aj jalap, te Sant k'onti'l oqet tu twitz tzan tuq tnajan kyxol kye aj Jalap, cha jun aq'b'il oqeten te Sant Magdalena Jalap, ya ma' qo jaw saqix k'onti'l atqet tuq te Sant, yaji etzaj e'elte tu amaq' B'a'aj, atqet tuq te Sant tu tjayil jawsb'il ba'aj, yaji oxik kyeq'i' junky'elky, ax cha jun aq'b'il oqeten Jalap.

Tib'x jaku'l junky'elky te Sant B'a'aj, ya kyjakul kye aj Jalap e'elte junky'elky, atox tuq tu tjayil jawsb'il B'a'aj, yaji owaj kyeq'i' toxmajin'el, ax cha jun aq'b'il oqeten Jalap.

Yaji owel ti' kyanim kye xjal aj Jalap, ya k'onti'l owaj kyeq'i', atztijl tkajlen te sant Magdalena tu amaq' B'a'aj tu tjayil jawsb'ilji. Kye xjal aj B'a'aj nkyechalaj ti' kysant, nqe kyq'ijla' tu jun tuka'wnaq q'ij te tqya'il julio.

Aj ojtxi', matx b'antalo winqi' aq'b'i, ate' tuq mulon ti'j Sant nkyeqe q'ijlante, ajna'l oje pon kynajsa' tzan tpaj kye pal k'onti'l nqet tu kywitz tzan kytz'e'ysan kye xjalkykuwet, pom b'ix kandel, Ajna'l ale'x te Ajwalon tu amaq' nqe q'ijlante. Ntza teq'i' chinab' tu junky amaq' nqe kyq'ijla' jweb' q'ij.

NAB'IB'L JUN XHNUL AB'J

Tpakb'alil te ab'j jun saq q'opoj tajawil. Ob'aj xmoxon jun ku'xon ti'j. Te q'opoj k'onti'l oqe stz'aq'b'e'aj ichan. Yatz te ichan tuq n'ok il tzan tuq tqe tzaq'b'e', yaji ojaw q'ojlik te xhnul Ab'j owaj meltz'jik tu junky palaj.

Aj tb'ayon, a tuq nxik te'en te xhnul Ab'j tumelil B'a'aj, yatz tjawlen q'ojlik, oxik te'en tumelil Txelajub'.

Te xhnul Ab'j b'a' kyimon, yatz kye xuj aj B'a'aj aj ojtxi', ax b'a' tuq kye kyimon, yatz ajna'l, k'onti'l b'a' kye kyimon kye xuj aj B'a'aj tajlen meltz'jik te Xhnul Ab'j tumelil Txelajub'. Ale'x kye xuj aj Txelajub' b'a' kye kyimon, tzan tpaj te Xhnul Ab'j atz nxik te'en tumelil Txelajub'.

Kye xuj aj Txelajub', q'inon kyetz kyajwalil, yatz kye xuj aj B'a'aj pro'w kyajwal, tzan tpaj k'onti'l b'a' kye kyimon, tajlen meltz'ijik te Xhnul Ab'j tumelil Txelajub'.

Tk'ulb'en: Benjamín Ortiz Morales

Promotor Lingüístico Cultural

JUN K'WA'L OWEX TANAM

Jun k'wa'l owex tanan tu tjay, opon tanan tjay jun xjal, o nachq'in tzi, per k'onti'l tuq n'aq'unan. Nya'tx tuq tkan taq'unan, aztil tuq n'ex lanjote te tu tjay tzan tuq tox osla' b'ix tzan tuq tk'amet tzan kye xjal.

Kye xjal tuq nqe kyk'amo' per k'onti'l tuq n'aq'unan, tetz tgan ale'x tzan txb'ak'an txol jay b'ix tzan telq'an kyawal xjal. Yatz kye tajawil jay tuq ntzaj kyq'oj ti'j yaji tuq n'ex kylajo' junky'elky komo pora'l tuq tz'elq'an b'ix k'onti'l tuq n'ichin b'ix k'onti'l tuq nky'ixpun.

Te stat tuq njoyon ti'j, ya tuq oj toknoj, tuq n'aj teq'i te stat tk'ajol tjay, per ikxix nab'lin te k'wa'lji, k'onti'l tuq n'aq'unan cha' tuq ntananje' txol jay.

Entons ajna'l ilti'j tzan tkyqe kawi' kyejk'wal tzan k'on kyex tanan txol jay, b'ix tzan tb'antik kyaq'unan.

Stz'ib'en: Eduwina Pérez Pérez

TPAKB'ALIL K'ULB'IL JUN JAY

Kye xjal cha oj tb'antik jun kyjay, n'el kyswa' tpakb'alil kye kyxjalil txol jay. Kye xjal nkyeb'ajpon oniyon ichan b'ix kye xuj.

Kyaq'un kye xuj k'ulul wab'ij yatz kye ichan k'ululjay. Tb'ay ntzaj te txaq tzaj, yaji njatz pa'et te tx'otx', yaji njatz te loq', ya njatzb'aj te loq. Kye elal te tze'.

Yaji oqtel wit'let loq', ya npon baj te loq, owelatz jun xhb'a te kychi' kye xjal. Tb'ay oj tqex wit'let loq' nkye qe kansa' kye kxhlan. Ya tkyik'el kye kxhalan nqex tzwa' tu tjulil jay tu jul. B'ix at k'ulul jay nqe txaqo' kandel b'ix nqe tz'esa', pom.

Qa ojet tpon b'aj te tze', b'eyx njax kypejo'te tze' twi' jay. Aj ojtxi', ky'im tuq njax kysi' twi' te jay, ajna'l k'uxb'il njax kysi' twi' te jay.

Ajna'l k'onti'l nqe kyq'ijla' cha oj tjakon twi' te jay. Aj ojtxi', ilti'j tuq nqe kyq'ijla' cha tuq oj tjakonb'aj twi' te jay, tuq nqe kykansa' kab'e' xhb'a te tb'el kywe' kye xjal b'ix tuq n'ok te chinab' b'ix tuq nkyeb'ixan kye xjal.

JUN NABIL KYI KAB'E' XJAL TAQNA'ON

Jun nab'il kyij kab'e' xjal ojtxi'. Kye xjal exwa'q Taqna'on ya ma kye meltz'jik tu k'ayb'il, okten xhb'ajiyon kykab'il ky'i txu'jel, junjun malon te junjun oxik kyuk'a' te xhb'a'j. Yaji otzaj sutin tu kywitz b'ix ocho'on kywi' kykab'il ky'i txu'jel. Yaji etza yupan max tuj te maqb'ilya ma kye kyaqul, tuj te a', e'etz lab'un jun b'uch'uj tal k'wa'l kywitz, kyiky kye tal k'wal. Tzani te b'ey, qwa'q tzani.

Oxik kyq'uma'kye xhqit kye uk'al xhb'a'j. Kyetz b'eyx ebajtzab'aj tzan kyxob'al. Kye xjal b'an anim eb'aj ok b'ajxik chele'tzan kye xhqit, epon kye to'k, ojetuq qo'el xhk'ate'. B'an laq'chik tuq ateqex te ichan tuky'i txu'jel. Ya ma kyejaw na'on b'an txinun jun kyq'ab', ax tuq tlok'il kyalq Ajna'l matx tzaj qaq'un, titza' qoteyon, ajna'l matx qo maqet kyitza' ma mentad xhqit, ae'ji ma kyetzaj eq'in te qetz tuj xaq. Qetz nya'x man qob'etel qonik'an, nya'tx petzun jun Domink nqo okten qetz uk'al xhb'a'j. Ajnali ow, xijb'il qwitz, k'on qo xhb'a'jin. A'ox ntzani jun nab'il kyij kab'e' xjal exwaq Taqna'on.

Tk'ulb'en: Francisco Trigueros

Aj Xconoli.

TPAKB'ALIL QANB'IL JUN ALIB'J OJTXI'

Kye qchman ojtxi', chuktky tuq kye nab'lin. Te ichan max oj tuq tjakon lajuy tu ka'wnaq aq'b'i nqe tjoyo' xtxujel, ax te xuj, maxi oj tuq tjakon lajuy tu ka'wnaq aq'b'i n'ok tuq junan tuky'i tichmil.

Te ichan ojetq tuq b'antik taq'unan, ax te xuj ojetq b'antik taq'unan b'ix kyximan. Tb'ay tuq n'ok l'oncha' twitz kyoq tzan kye tatb'aj, qa kaw tuq twitz kyoq, ikxji nkye'ok tuq mojb'a'.

Nya'tx tuq ilti'j tzan kyetz mojlet tu tjayil kawb'il qa tu tjayil jawsb'il ji. A'e'x tuq kye twitzale' xjal nkye yolyon titza' telponx te anq'b'il tu kyjay, titza' kye' aq'unayon xq'aptzayon kyewa' ayon b'ix ti'chq kyoklen tu kyjay.

Ikxji nya'tx tuq ilti'j tzan kyetz mojlet tu tjayil kawb'il b'ix tu Tjayil Jawsb'il. Ajna'l chuktky kyenab'lin kye qxjalil. A'e' kye Pal b'ix Ajwalon nkye'ok lajon kye qxjalil tzan kyetz mojlet tu tjayil kawb'il b'ix tu tjayil jawsb'il.

Aj ojtxi' k'onin tuq nqe kypawan kyib' kye xjal, per ajna'l ky'ila'j xjal nqe kypawan kyib' man tuq kyeletz mojlet tu tjayil kawb'il b'ix tu tjayil Jawsb'il.

TPAKB'ALIL JUN ICHAN TUKY'I JUN LOXH

Jun ichan nya'tx tgan taq'unan, oj tuq txik aq'unon, cha tuq nqe wit'let tu taq'un, k'onti'l tuq n'aq'unan. Tuq n'ok ili' tzan xtxujel.

Te xuj tuq ntzaj tq'oj ti'j, cha tuq nwa'an b'ix k'onti'l tuq n'aq'unan.

Te ichan june'el oqe ten ximayon. Oxik ten jun loxh tuq nlipan twitz ka'j, b'ix tq'umaj: Ikxwit wetz nxhwinqlal ikxtza' aj loxh txi'ni.

Te loxh nchalaj nlipan twitz ka'j b'ix k'onti'l n'aq'unan, yatz wetz tzani b'an nim qa'q'un, b'ix tq'umaj:

Wetz ngan tzan wok te loxh, ikxji, nlay kyin'aq'unan, cha kyinlipayon twitz ka'j kyi, b'ix tzaj tuk'le' aj loxh tuq nlipan twitz ka'j. Otzaj te loxh, oqet yolyontuky'i'l te ichan twitz tx'otx.

Oxik tq'uma' te ichan te loxh ikjani: qa ab'anitz qky'exb'e' qib', wetz kyin'okel te loxh b'ix atz xhch'okel ti ichan, b'a' tzan awok junan tucky'i nxujel kyi te ichan txik tq'uma' te loxh. Ya ma' tzaj te loxh oxik stzaq'b'e' te icham, b'a' kyi. Wetz nb'a'nitz te ichan b'ix nb'a'nitz wok te ichan b'ix nb'a'nitz wok junan tu ky'i axujel kyi te loxh.

B'a' kyi te ichan yaji oqe kyky'exb'en kyib'. Tb'ay oqe kykawla' titza' tuq kye okel. Te ichan oxik tq'uma' te loxh titza' tuq owokel ojtuk tok junan tucky'i txujel b'ix alkete tuq taq'un b'ix twe'. Ax te loxh oxik tq'uma' te icha, ti' tuq tetz nqe taq'una' b'ix alkyete tuq twe'.

Te loxh oxik tq'uma' te ichan, wetz nwe', at tsib'el cha oj txik awen nch'uqunsin jun sib' tuj k'ul, atz awe'ji kyi te loxh txik tq'uma' te ichan, b'a', pixon atz kyi te ichan txik tq'uma' te loxh yaji oqe kyky'ex b'en kyib'.

Yaji owok te ichan te loxh, b'ix oxik ten jun sib' tuq nch'uqunsin tuj k'ul b'ix oxik lipan tzi, oxik txumin tib' tu jun nin q'aq', axtzi okamik te loxh tu nin q'aq', yatz te aj loxh ojetq tuq tz'ok te icha, opon tuk'i txujel te aj ichan ojetq tuq tz'ok te loxh. Oqe witan tuk'i txujel. Te xuj chuktky owel tu twitz, qusquj tuq ti'jnaze qusqujal loxh tuq.

Yaji oxik tq'uma' te xuj te tichmil, pax ichil kyi, b'an qusquj awi'j, naze qusqujal loxh kyi, b'ix oxik te ichan ichil, ya tmeltz'jik, akixji qusqujalji, yaji oxik tqani' te xuj tetz, titzil tuq qusquj awi'j. Oxik tq'uma' te ichan te txujel ikjani: Wetz loxh tuq a'in, a te awichmil q'umante tzan tuq tqe qky'exb'en qib'a.

Atzilji oqe qky'exb'en qib'a, tetz owok te loxh, yatz wetz in'ok te ichan, ikxji qusquj wetz wi'j naze'xix qusqujal loxh kyi te ichan.

Otzaj te xuj tq'oj. Yaji ochalaj junky'elky, komo te aj ichan poral tuq tz'aq'unan yatz te aj owok te loxh k'on tuq b'a' tz'aq'unan.

Entons te aj ixmib'en ojetq tuq kamik txiklen txumin tib' tuj q'aq' tzan stontil.

KYNABLIN KYE XJAL OJTXI'

Tpakb'alil kyenab'lin kye qxjalil ojtxi'.

Kye xjal oj tuq kyjatx'on kykojol, nqet kyk'ulu' jun pe'on tucky'i tsu'chal kjoj ja'nqe kyb'u'ba' te jal b'ix jun qale' nqe kytxaqo' kandel, nqe kytz'esa' pom, nqe kyito' ta'al o'x tajsik te jal.

Yatzun oj tjab'aj kyjatx'o' mankb'il wi', nqe kychimo' txq'an i'y te kyuk'a', nqe kyloq'o sikyi, yaji woke kychimo' kyib' tucky'i kyxjalil tzan tjaw kyita' te jal twi' te jay, nqe siky'in, nkye xhb'a'jin, nkye wa'an b'ix ncho'on kywi'. A'ox ntzani

Tzan Francisco López Morales

Twí Si'jon.

JUN TPAKB'ALIL OJTXI' XJAL

Jun b'an xjal b'an pro'w tuq, oqe tb'isu', oxik aq'unayon, ojakon twi' jun mulu'j oqe tiyo' tok qonik'an, b'an'ax poyon kye txkup. Te ichan oxik xhcha'o' nkye yolin tuq kye txkup, te ichan ojax twi' jun tze', nkye yolin tuq kye txkup kyib'x b'ix kyq'umaj: tuj aj amaq'ni k'onti'l a', te ichan tuq ncha'on b'ix ax kyq'umaj, te ajwalon ax yab' kikiy kye txkup, te ichan tiyoj chk'ate oqetz twitz tx'otx', yaji oxik tuj amaq' kyyolij kye txkup ja' k'onti'l te a'. Oxik tqani' ch'in tuk'a' a' tucky'i te tajawil jay, k'onti'l qetza qa' tuj aj amaq'ni kyekyi, oxel nkyik'u' ja' at te a' kyi te ichan pro'w b'ix qa otzajel echojo' nim wetz twi' nk'u'j.

B'a' kyi te tajawil jay, owok xhchimo' etuky'il. Te ichan oqe tyik'u' ja' tuq atqet te a', oje kye chalaj kye xjal, oxik kychojo' nim twi' tk'u'j te ichan pro'w b'ix ax tq'umaj wetz ax web'en te ajwalon yab' kyi te ichan pro'w, k'onti'l nb'antik kyi te ichan pro'w. Qa egan etel nq'ana', qa otzajel echojo' nim twi' nk'u'j. B'a' kyekyi kye xjal. Oxik te ichan pro'w tja te yab', oxik tqani' te ichan te yab', yatz yab'ich b'ix k'onti'l nchb'antik, qa ab'anitz xhte q'ana', otzajel achajo' nim twi'nk'u'j, b'a' kyi te yab', oxik tyoli' te ichan pro'w te yab': lamoj awitz, k'on kon ja ajaqo' awitz, yaji oqe tq'ana' b'ix oxik tq'uma' te ichan te yab', ajna'l b'a' tzan tja ajaqo' matx tz'el te yab'il b'ix matx chb'antik, jun xtx'o' tuq atox tjaq' awatub' kyi te ichan pro'w te yab' b'ix oqe stz'esa' aj xtx'o', te ichan tkanb'aj nim stumin.

E'aj kye mulon aj ub'l wab'alte te ichan tzan k'on tel elq'a' stumin. Oje chalaj te ichan ojetq tkanb'aj nim stumin, pixon kye txkup kyi te ichan, otzaj kyyoli' tpakb'al te amaq' ja' tuq k'onti'l te a'.

Stz'ib'en:

Obidio Baltazar Trigueros

Aj Ti' Q'ab'l, El Jardín.

'IX' TPAKB'ALIL JUN IB'OY

Jun xjal tuq nxb'uqin tkojoj, otzaj tk'ulb'a' jun ib'oy tu tkojoj tuq nlo'on i'y. Junky q'ij oxik tin te xjal ttx'ya'an, ya npon te ib'oy tu kjoj, oxik stzi'i' te tx'ya' aj ib'oy ojetq tuq pon tu kjoj.

Te tx'ya' owok lapet ti'j te ib'oy, te ib'oy tzan txxob'al oqex tlimon tib' tu tjul, yatz te tx'ya' ax oqex tlimon tib' tu tjul te ib'oy, ikxji ojatx tjuk'u' te tx'ya' aj ib'oy.

Te xjal ochalaj ti'j te ib'oy ojetq tuq tzyet tzan te tx'ya', yaji owaj tin te xjal aj ib'oy tjay, yaji owel stz'olo' ti'j te ib'oy, b'ix owaj txxamsa' twi' jay, ya junky q'ij oqex kymeq'o' te tb'el kywe'.

Ikxji, te xjal tuky'i ttx'ya'an okykanb'aj te ib'oy, aj iboy tuq nlo'on tkojoj. Qa k'onti'l nqe qxb'uqi qkojoj, kye txkup b'ajel kyitza', atztijli ilt'ij tzan tpe qxb'uqi qawal.

Stz'ib'en: Apolinario Trigueros Méndez

Aj Xkonol'i. Tkab'i' aq'b'i.

NAB'IB'L JUN ICHAN TUKY'I JUN XUJ

Jun ichan tuq njoyon txxujel, jun q'ij xwa'q yoliyon tuky'i'l, te xuj k'onti'l tuq atqet. Te ichan ob'aj joyon ti'j te xuj, k'onti'l kanet titza', yaji cha oqe wit'let tzan tq'oj.

Yaji oxik xhcha'o', nkyeyolin tuq, ya ma' kyikon k'onti'l tuq ateqet. Te ichan njoyon tuq tetz tamoj. Ale'x txkup e'oknoj twitz tuj k'ul. Oxik xhcha'o' junky'eljy tuq nkyeyol in, ya ma' kyikon e'el, ky'ila'j kan tuq nkyeyolin, ojetq tuq tz'ok kychimon kyib', te ichan laq'chik xik e'en.

Kye kan otzaj kyq'oj, exik lipan ti'j te ichan, oqe xb'alaq'u'. Te xuj atjax tuq twi' tze', tuq nka'in ti'j te ichan b'ix ojaw sik'y'in, ikxji telponx nab'ib'l te jun ichan tuky'i jun xuj.

Stz'ib'en: Pedro Javier López Gonzalez

Aj Ti' Mulu'j

JUN TPAKB'ALIL TE WICH

Te wich owul tiq'i' jun kan yaji owox tin tja ka'. Te wich oqe kansa' b'ix te jun kolelon tuq, yaji tnajlen te wich okamik te xjal tzan tpaj tqelen tkansa' te kolelon. Tnajlen te xjal te kolelon ojaw anq'in. Yaji oje chalaj te kolelon.

A'ox ntzani te jun tpakb'alil.

Nkyinxnaq'tzan tzan we'en b'ix tzan ntz'ib'an u'j.

Atin ox tu tkab'i aq b'i tu Xkonoli'.

Wetz nb'i: Fredy Pérez Simón

TPAKB'ALIL JUN B'I'XH TUKY'I JUN KAN

Jun bixh owel xob' ti'j jun kamnaq kan. Te kamnaq kan atqex tuq txol tq'anaq te b'i'xh. Te b'i'xh tuq njoyon tq'anaq ojatx kanet ju ka'mnaq kan twitz, te b'i'xh ajaw siky'in tjatz kanet te kamnaq kan twitz.

Oxik tq'uma' te tichmil, te ichmib'aj ax oxob' b'ix tq'umaj. Ja' ntzajwin te aj kan nini kyi. Yaji ewok ten ximalte kykab'il ti'tz tuq tb'ajlen te kamnaq kan atqex tuq txol tq'anaq te b'i'xh.

Yaji oxik kyen, tokon lab'un te wich, jaka' tuq jun ka'mnaq itx' titza', b'ix oqe kyxima', yaji a te wich ntzaj q'inte kye kamnaq txkup kyekyi.

Ob'aj kyjitu' te aj wich tuky'i tze'. Te wich oxik oqik, ya k'onti'l opon jay, owex tanan tuj k'ul.

Ate' xjal nkyeq'umante te jun wich oj txik tanan tuj k'ul n'ok te xwech, B'an'ax qa nya'txji, cha ikxji nqe kyyoli' kye xjalil.

STZ'IB'EN: ADELAIDA LOPEZ AJ XKONOLI

TPAKB'ALIL TZ'AQLAJ AB'J

Tu kaj tuka'wnaq q'ij te toqya'ul juny n'etz q'ajti chinab' b'ix kwet n'etz q'ajti tuj te tz'aqaj ab'j tu tq'ijlal tzqan wa'nch. Ky'ila'j xjal n'ok cha'ontetz.

Te tajawil tx'otx' ja' atqet te tz'aqlaj ab'j, Ventura tb'i, tetz ax oje otz'ok xhcha'o' oj tetz q'ajti te chinab' tuky'i kwet.

Kye xjal nkyelab'an, ti'tzal tb'ajlen te tz'aqlaj ab'jalo, n'etz txlinkub' chinab' tuky'i txlinkub' kwet tuj, a'ox tu kajtuka'wnaq te tqya'il juny, tq'ijlal tzqan wa'nch.

Kye xjal nkyq'uma', te chinab' tuky'i kwet qanq te tajawil witz kyekyi. Te tajawil witz, yaji qanq atztil nqe tq'ijla' xhwinqlal, naqe aj xjal tzani twitz tx'otx' aj nqe kyq'ijla' kyxhwinqlal.

Kye xjal nkyq'uma', te chinab' tuky'i kwet qanq te tajawil witz kyekyi. Te tajawil witz atalo xchinab' b'ix tkuwet. Qanq Wa'ch tb'i te tajawil witz, qanq astztil nqe tq'ijla' xhchwinqlalji, naqe aj xjal tzani twitz tx'otx' aj naqe kyq'ijla' kyxhwinqlal.

Kyetz nkyechalaj, nqe kyq'ijla kyxhwinqlal, tuky'i chinab' b'ix kwet, najw nim kywe' B'ix nim chib'j ntzaj kyloq'o' te tb'el kywe', ntzaj kytxoko' ky'ila'jxjal.

Ntzaj kytxoko' ky'ila'j xjal.

Ntzaj kychinab', nkyeb'ixan, nkye'uk'an xhb'a'j, yaji nkye'okten wa'il, yaji qanq ikxji te tajawil witzji, alo nchalaj tetz kyuky'i txq'anqy tuky'i'l, xtxoken, txjalil tetz nkye'ok xtxoko' tzan tok junchalajsb'il tuky'i'l.

Nim ximb'il ti'j te chinab' tuky'i kwet n'etz q'ajti tu tz'aqlaj ab'j txol jay xkonoli'.

YOLB'IL TI' K'UL TX'UPAQ

Kye xjal ojtxi', k'onti'l tuq nkyeloq'on tx'ajb'ib'l, kyetz cha' tuq nkyexik tuj k'ul tx'oqol tlok' tx'upaq te kytx'ajb'ib'l. ax ate' tuq xjal nxik tuq kyk'ayi' aj tlok' txupaq te kytx'ajb'ib'l kye mos.

Te tx'upaq jun k'ul sle'w xtxaq, ax nxma'kalin. Ojtxi' b'uchlike' tuq te tx'upaq, ajna'l k'onin te tx'upaq tuj k'ul b'ix k'onti'l n'oken kyitza' kye xjal te kytxajb'ib'l, ale'x n'oken kyitza'aj tx'ajb'ib'l loq'o k'ulumaj xk'oloxi' qa quqi'ji.

Kye xjal ojtxi', ax b'a saq tuq kyq'anaq, tzan te tx'ajb'ib'l tx'upaq, tuq nqe kytx'ino' tb'ay tuky'i ab'j, yaji tuq n'ok kymulu' ti' kyq'anaq, b'an tuq npulutin nim te tx'upaq, naqe tx'ajb'ib'l k'ulumaj.

TPAKB'ALIL JUN ICHAN SIKY'IL XTXO'B'AL XJAL

Jun ichan siky'il xtxo'b'al xjal, ja'chq tuq nxik uk'le'. Tetz tuq n'oken titza', pimyent, ub'ech b'ix ch'in xhb'a'j.

Te pimyent tuky'i ub'ech, tuq ngex tsi' tu jun botey b'ix tuq ntzaj xtxoko' tanim t xjal. Tpakb'al tanim te xjal atkaj ja owox xob'sa' te xjal qanq tzan jun txkup qa tzan tichqji.

Ya nmakun taq'unan te siky'il xtxob'al xjal, ngex tyitz'o' kab'e' naranj tuky'i kab' b'ix txanqa'l tu jun u'kb'ilj nkyb'ani kye aj xjal nkyepakb'an tyol ajaw. Tu kynab'l kyetz ke aj nini, taq'un ajk'a'. K'onti'l ne'l kyniky' ti' taq'un te siky'il xtxob'al.

Ajna'l k'onti'l nkyb'ani kye xjal nkyepakb'an tyol ajaw. Tu kynab'l kyetz ke aj nini, taq'un ajk'a'. K'onti'l n'el kyniky' ti' taq'un te siky'il xtxob'al xjal.

Tzunx ate' junjuky siky'il xtxob'al xjal nkye'aq'unan, per cha nkyexob', nkyeqexmayi' tzan kye pakb'ayon.

JUN TPAKB'ALIL CHMANON TUKY'I XHMAN

Ntzani tpakb'alil tij atug jun tkway. Te kway owex tol tu jun xaq b'ix at tuq jun ch'i tal xhchaman b'an ojetuq tz'ok naq'et ti'j te kway.

B'an oje tz'uxin te tal xhchman, onachq'in wajxaq q'ij tel ti tk'u'j te tal k'wa'l. Yaji te tal xhchman b'eyx oyab'tik tzan tpaj te b'ixh, kway yaji b'eyx owok sa'q'i' te tal k'wa'l.

Alex ntzani nmankun te tpakb'alil.

Wetz nb'i Fredy Pérez Simón.

Xnaq'tzon tu xnaq'tzb'il e'el b'ix tz'ib'on tu tkab'i aq'b'i tu xkonoli'.

TPAKB'ALIL JUN ALA'MJ

Aj ojtxi' k'onti'l tuq te q'anb'il tu amaq' B'a'aj. Cha oj tuq ti'kx jun xuj, jun xuj yoq'ol tuq nqe kwenti' te aj xuj alon.

Tq'anb'il te xuj alon, suq'e', anqs b'ix tje' xhja'w tzan tul te k'wal ya te yoq'ol nqe tyoq'o' tk'u'j te alon tzan tpujet te k'wa'l, ixkji n'ul ala' te k'wa'l tzan te alon.

Ajna'l kye q'anon tu amaq', chuky kye nab'lin. Ate' xuj nkyeqe k'upu' tzan tul kyal b'ix ate', n'ok si' remey kyij' tuky'i akuxh.

Ax ana'l k'onti'l nqet tu kywitz kye q'anon tzan kyox kye alon tuj chuj. Kyetz tu kynab'l a'ox te q'anb'il tuky'i akuxh n'ok swa' kyij kye alon.

Aj oqtxi', alti'j tuq te chuj tzan kymeq'tik kye alon b'ix tzan tuq tekul ta'l kyim txxu' te ne' b'ix tzan k'on kyeqe yab'tik kye alon tuky'i kyal.

STZ'IB'EN: CELESTINA MENDEZ PEREZ

Aj Saqchub'a'.

TPAKB'ALIL JUN YOQ'ON TUKY'I JUN K'WA'L

Jun k'wa'l oknoj yoq'on titza' tu k'ul, oxik txxo'o' tuky'i ab'j, yaji k'onti'laq'b'ik titza', yatzun te yoq'on oxik lipan. Te tal k'wa'l tuq nq'o'jin ti'j te yoq'on k'onti'l oqe tkansa', yaji jaka' te kan titza', tuq nxik xhacho' aj kan. Te tal k'wa'l cha owel xob' ti'j te yoq'on tzan tpaj te kan jaka' tuq te titza' yoq'on.

Kye yoq'on nkyecho'on kan b'ix ti'chq txkup nxik kycho' alo. Ax nxik kyeq'i' tal kxhlan te kychi'.

Stz'ib'en: Adelaida López López.

Aj Xkonoli'.

KYPAKB'ALIL TXQ'AN K'WA'L XNAQ'ATZ AJ B'A'AJ EB'AJ ICHIN TU NIM A'

Txq'an k'wa'l eb'ajxwa'q ichil tu nim a', ajun tuq xnaq'tzon kyuky'i'l. Kye k'wa'l tuq nkyechalaj, tuq nkyesaqchb' ilan nkyeb'et, ya kypon tzi nim a' eqex ichil kyaqil, ya kymeltz' jik okaj siktik jun tal xuj kyxol. Ya te xnaq'tzon owok lo'et tk'u'j ti'j, kye'b'a otzaj tjo'cho' ko'chaq tuq nxik tsi' tuk'a'.

Qanq tzan tpaj laq'chik ja' atqet te nim a', qanq atzil okaj numan te tal xu'j ji. Te tal xuj tu amaq' tuq tjay, qanq k'onti'l tuq naq'lik tb'et laq'chik, yatz kye txq'anky k'wal kyetz k'onti'l eb'ajsiktik komo naq'like' kyetz kyb'etb'en k'onti'l tuq nkyeb'isun.

Stz'ib'en: Delmar Trigueros Méndez

Aj Xkonoli'.

TPAKB'ALIL JUN TIJ TUKY'I JUN XO'J

Jun tij tuq nwitan tu tal tpach, tuq nxb'uqin talo' xhb'a' tu tpe'on jun'el qonik'an owex juk'u' tuq tzan jun xo'j, stzaj tna'on tib' te tij atqex tuq tu jun xaq, yaji ojatx k'o'on kyeb'a twitz jul, ya tjaku'l tu tal tpach oqe witan junky'elky per k'onti'l owok twatl, cha' tuq nq'ab'un tja' xtxo'w.

Ya junky aq'b'il, k'onti'l oxwa'q witayon tu tal pach ti' tpe'on ojetq tuq xob'. Junky q'ij txwa'q ka'yilkye talo' xhb'a ojetq tuq kye' exb' juk'u' tzan te xo'j. Yaji oxwa'q te tij joyolky talo' xhb'a max tu jun nin jok'oj etzaj tkanb'a', per ojetq tuq tz'elb'aj iq'i' kywi'. Ikxji junjun ejatz tiqa' te tij talo' xhkut xhb'a'.

Stz'ib'en: Amadilia Baltazar

Aj Xkonoli'.

TPAKB'ALIL JUN XJAL NIM TUQ TOKSLAB'L TI' AJAW

Jun xjal nim tuq tokslab'l ti' Ajaw, b'ajq'ij, tuq njawsan tb'i Qajawil tu tjay b'ix ko'chaq tuq nxik tu Tjayil Jawsb'il.

Jun'el ojetq tuq tmeltz'jik tu tjayil Jawsb'il, ekanon txq'an xjal ti'j, b'ix oqe tuq kansa', per tetz oqik b'ix e'ok lapet kye. Xjaltij.

Te ichan otzaj tna'o' tb'i Tz'aqol B'itol tzan tuq tkolet tu kyq'ab' xjal aj kansayon. Owoknoj jun nin jul twitz, b'ix owox xtxon tib' tuj aj jul. Atqet tuq jun am stzi' te jul. Te am owok tone' aj ichan. Oqe tk'ulu' tjay stzi' te jul, nage k'onti'l tuq ti' atox tuj.

UT Ya ma kyeky'ik xjal aj kansayon stzi' te jul, k'onti'l ti' kyq'umaj, komo lamik tuq te jul stzi' tzan te tjay am, kye xjal kyoqwen ky'ik. Yaji oqe naj toqb'en te ichan kytza'.

Ikxji kolet te ichan tzan toksalb'il ti' qajawil. Ab'l te Qajawil oxik swante tnab'l te am tzan tuq tqe tk'ulu' tjay stzi' te' jul kolp'ilte te ichan.

TPAKB'ALIL JUN ICHAN TUQ NPAKB'AN TYOL QAJAWIL

Jun ichan tuq npakb'an tyol Qajawil. Tuq nxik pakb'ayon xtxol jay b'ix ja'chja'y tu junjunky amaq'. Ate' tuq junjun xjal nqet tuq tu kywitz b'ix ate' tuq junjunky k'onti'l tuq nqet tu kywitz, per te ichan k'onti'l tuq nsiktik tpakb'an tyol Qajawil.

Kye aj xjal k'onti'l tuq nqet tu kywitz, kyq'umaj: Ajna'l oqtel jkansa' aj ichanni, nya'tx tume'l aj nqe tk'ulu' kyekyi.

Yaji oxik kylajo' jun ichan xb'uqilte aj ichan pakb'ayon tzan tuq tqe tkansa'.

Oxik te ichan xb'uqilte tajq'oj tu b'ey. Te ichan pakb'ayon ojetq tuq meltz'jik ja' oxwa'q pakb'ayon. Tetz tuq nb'itzan nb'et, yatz te aj kansayon xik ten, ochalaj, ajna'l oqtel nkansa' kyi, b'ix oxik tuq tub'a' stzyet txe toq tzan jun kan, ya k'onti'l b'antik tub'an b'ix ojaw qawun tzan xhch'onat xtx'ab'en te kan.

Yaji akxix te aj pakb'ayon oxwa'q kololte, tz'oqik te kan per te ichan tuq ngawun ya k'onti'l tuq nb'antik tb'et. Yaji oxik tqani' te pakb'ayon te aj ub'on, ʔti'tz tuq awaq'una tzanio?.

Ya te ub'on oxik tq'uma' b'an b'an'ax ti' tuq ntaq'una. Wetz ma' tuq chqe nkansa' kyi, token kyi te pakb'ayon. Tzan tpaj nchpakb'a tyol Ajaw, wetz k'onti'l nqet tu nwitz.

K'on chb'isun, ja' atqet ajay kyi te pakb'ayon. Tzan tpaj nchapakb'an tyol Qjaw, wetz k'onti'l nqet tu nwitz.

K'on chb'isun, ja' atqet ajay kyi te pakb'ayon. Te ub'un oxik tq'uma' ja' tuq atqet tjay. Yaji te pakb'ayon oxik tq'uma', ajna'l oxel wiqa' a'ich ajay, b'a' kyi te ub'on.

Ya kypon tjay te ub'on, ateqet tuq kye aj xjal tuq nkyeq'ojin ti'j te pakb'ayon.

Eb'ajlab'an ti' tokslab'l te pakb'ayon. Yatz te pakb'ayon oxik tq'uma' kye kyaqil aj xjal tzan tuq kyokslan tyol Qajawil. Kye xjal okyokslaj tyol Qajawil b'ix e'ok lapet jawsal tb'i Qajawajil.

NTZANI TPAKB'ALIL NCHMAN

Te nchman oqe tk'ulu' jun tal tpach twi' jun mulu', yaji owok jun twitzik', tetz nqe tuq twitzk'a', nky'ix tuq jun k'uxb'il iqal xjal tajsik tpach, tetz k'onti'l oqet tu twitz.

Ojaw xtxitu' tal tpach b'ix tpe'onil talo' xhba', yaji oxik tu junky najb'il tzi ojaw tk'ulu' junky tal pach b'ix oqe tk'ulu' tpe'onil talo' xhb'a, te tzi k'onti'l ti' oky'ik ti'j te nchman, al'ex talo' xhb'a junjun eb'ajnaj, ya ma' tz'aqet kab'e aq'b'i, eb'aj mankun kyaqil talo'.

Yaji ojaw xtxitu' junky'elky tal tpach b'ix aj pe'on. Tetz oje b'isun kyi'j talo'. Ya junky q'ij oxik tu malaj aq'unon, loq'b'il kywe'. Tetz onachq'in jun aq'b'i tu malaj, aq'unon, loq'b'il kywe'. Tetz onachq'in jun aq'ib'i tu malaj, ochimet nim stumin, owajs tloq'o' ti'chq k'a'chb'il kye tk'wa'al b'ix nb'i'xh.

Te nb'i'ixh oje chalaj tul te nchman tuky'i kywe', ale'x tuq nkye b'isun kyi'j kyalo' xhb'a ojetq tuq kye mankun kyaqil.

Stz'ib'en: Sabino López López

Aj Xkonoli' Tkab'i' aqb'i.

TPAKB'ALIL JUAN LO'OL KAB'

At tuq jun ichan wa'nch tuq tb'i, pora'l tuq lo'on kab' b'ix k'onti'l tuq n'aq'unan, cha tuq nxb'ak'an tu amaq' b'ix b'an tz'il tuq ti'j, k'onti'l tuq nky'ixpun.

Jun'el tuq ncha'on ti' jun ichan tuq nxmoxon ti' jun q'opoj, tq'uma' te ichan te q'opoj. Kyin'ulel awuky'il oj tok lajuj malb'il te qonik'an kyi te ichan oxik tq'uma' te aj q'opoj, b'ix oqe kykawla'.

Yaji te jun lo'ol kab' tq'umaj, a'in wetz kyinxel yolyon tuky'i te q'opoj kyi. B'ix mina' tuq tok lajuj malb'il te qonik'an opoyon yolyon tuky'i'l te q'opoj. Owox q'olb'en tzi jay, ya te q'opoj owetz kanoltetz, tu tnab'l tetz qa a tuq aj ichan tuq nxmoxon ti'j: b'ix nya'tx, a tuq te wa'ch lo'ol kab'.

Owox uk'le' te wa'ch tzan te q'opoj b'ix owel xtxjelu' te q'opoj te wa'nch titza' tponlen. Te wa'nch oxik tq'uma qa tuq ncha'on aj tuq nkyeyolin tzi jay aj qale', ax b'an saq' atz kyi te q'opoj. Ajna'l a'ich owokel te wichmil kyi te q'opoj. B'a kyi te wa'nch lo'ol kab'.

Yaji oxik lajo' te wa'nch ichil tzan te q'opoj b'ix owel ky'ixpu' tq'anaq. Ojetq tuq b'aj ichin b'ix ky'ixpun te wa'nch lo'ol kab aj tpon te aj ichan tuq nxmoxon ti'j te q'opoj. B'ix oxik tq'uma' te

q'opoj te aj icha, ajna'l matz tz'oknoj wetz wichmil. Yatz pax tuky'i junky xuj ky te q'opoj. Te ichan owok il yaji te q'opoj ya k'onti'l ostzaq'b'ej.

Yaji te ichan ojaw q'ojlik b'ix owaj tjay yaji owokten xhb'a'jyon tzan tq'oj. Ya te wa'nch lo'ol kab', owok junan tuky'i te q'opoj b'ix owok q'inon, ajti'ji te ttx'ujel q'inon tuq.

TPAKB'ALIL JUN XJAL UK'AL XHB'A'AJ

Ntzani tpakb'alil jun xjal aj ajun tuq tok ti' xhb'a'j ojtxi'. Tetz n'ex tuq ky'ila'j q'ij tuk'an xhb'a'j b'ix k'onti'l tuq nwa'an, cha nkozin ch'ich'inaq.

Te xjal ojetq tuq tz'ex ky'ikla'j q'ij tuk'b'en b'ix k'onti'l tuq n'el xhk'ate' tu twitz. Jun qale' oqe weqan txol jay b'ix owul twatl, ya ma' tzaj tna'on tib' ojetq tuq qo ok aq'b'il. Kyaqil kye xjal mos ojetq tuq kyxik waton. tetz stza tna'on tib' b'an ntzawawan tuq tuky'i che'w b'ix k'onti'l tuq ja' tzan tok kolet. Yaji oxi te'en jun tzq'ajsb'il pan, oqe tb'isu' tzan tuq tox jilin tuj te nini.

Oxik laq'chet b'ix opon stzi'te tzq'ajsb'il pan, tponlen naql stzi' te nini, owok te'e'b'ix k'onti'l tuq nb'antik tzan tox tuj tzan tpaj jut' stzi'te tzq'ajsb'il pan. Tzaj tetz, cha owox k'o'on tuj naqe ma' tal ne' b'ix owox tpetzb'an tib' max txe' te nini b'ix owul twatl.

Te junky q'ij q'eqo', tzaj te tajawil, oja wa'let b'ix owox tnuk'u' si' tuj te nini tzan stq'ajsan pan. Tetz k'onti'l owox te'e' qa at tuq xjal nwitan tuj, b'ix ax te ichan uk'al xhb'a'j k'onti'l otna'oj.

Owok si' tq'aq'al te si', b'ix oje ch'uqunsin te sib' tuj te tzq'ajsb'il pan, ya stza tna'on tib' te uk'al xhb'a'j, otzaqeb'aj, k'onti'l otzana'on ja' tuq a't tzan tpaj b'an xop ojetq tuq tz'ok tu twitz tzan sib' b'ix tkyaqal te q'aq'.

Te b'i'xh tzq'ajsal pan tzan txob'al toxlen xhcha'o' nqawun, owaj wakakan q'umalte te tichmil, b'an nlu'lun tuq tpon tuky'i tichmil, tu ttab'l tetz qa jun tanim xjal owetz qawun ti'j. Yaji owul junky'el e'el tetz b'ix owox tcha'o', tzunx tuq nqawun te xjal. Tzaj te b'i'xh tuky'i tichmil, owetz kyeq'i' te si' b'ix owetz kyuk'le' aj xjal.

Te xjal ojetq tuq tzaj taq'un, b'ix kye'b'a owetz k'o'on tuj te nini. Ya ma' tz'etz naql stz'i te tzq'ajsb'il pan, b'an xhk'och tuq jun twitz ojetq tz'ok tzan xhal. Kye xjal k'onti'l owel kyniky' ti'j, otzaj xhky'itk'an b'ix wa'l oqet, max owel kyniky' ti'ji.

Oxik qani' tetz, ti' tuq ojetq tky'ik ti'j, owokten txolb'altetz qa tzan tpaj xhb'a'j. Yaji cha owok kytze' b'ix kysi' xhiky tb'i, tzan tpaj b'an xk'ochowitz tuq twitz.

Tk'ulb'en: Lorenzo Trigueros Baltazar

Aj Xkonoli'.

TPAKB'ALIL TE TITZB'ALIL AJ ICHAN OXINK K'AYIN TWA'AL QAJAW TU JUN XJANQ'IJ

Jun'el txq'an tal k'wa'l oqe kyk'ulu' jun Juds, ewokten k'ulultetz, otzaj kychimo', ky'im tze', xajab', q'anaq, xhmo'ol. Kyaqil otzajb'aj kychimo' k'ulb'il te titzb'alil ichan oxik k'ayin twa'al qajaw.

Ya qonik'an eb'aj'ex oqelon txol jaytuky'i te titzb'alil ichan oxik kayin tkwaal qajaw. Tuq nkyeqa nin twe' pan te titzb'alil ichan oxik k'ayin tkwaal qajaw, stumin, xtxakab' tzan tuq tnoj te tetzb'alil ichan oxik kayin tkwaal qajaw tb'e'eq.

Epon tu jun jay, otzaj swa' twe' pan b'ix stumin te titzb'alil ichan oxik kayin qajaw b'ix ewok lajo' b'ixon. Ya kypon tu junky jay, ojetq tuq qe kykawla' kye tajawil jay tuky'i junky tajawil jay, ojetq tuq qe kykawla' kye tajawil jay tuky'i junky tajawil jay tzan tuq tok kychuli' txaqb'il q'aq' ti'j te titzb'alil ichan aj oxik kayin qajaw tzan tuq tqe kytzesaj, ikxji ten kyitza'ji.

Eb'ajpon kye xja' tuky'i kyjay kye aj xjal chuktky kyxinb'il, owex kyswa' twe' pan b'ix stumin te titzb'alil ichan oxik kayin qajaw b'ix ewok lajo' B'ixon tuky'i te Titzb'alil ichan oxik kayin qajaw, yaji tuq nb'ixan jun te tal k'wa'l tuky'i te Titzb'alil ichan oxik kayin qajaw, stzaj jun te ichan' tq'umaj: xe'l nswa' tuk'a' xhb'a'j te Titzb'alil ichan oxik kayin tkwaa'l qajaw tu xtzi' kyi b'ix junky ichan oxik xhchuli'te txaqb'il q'aq' tja' talq te Titzb'alil ichan oxik kayin twa'al qajaw b'ix junky ichan xik qispunte q'aq', yaji ojaw tilu'n te Titzb'alil ichan oxik kayin twa'al qajaw oqeb'an xulj ya tzun kye' xjal eb'aj xik oqik k'onti'l eb'ajlajon tuky'i ky Titzb'alil oxik kayin twa'al qajaw tu aj aq'b'ilji.

